

УДК 334.7.01

Н. В. Трусова,

д. е. н., професор, Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9773-4534>

І. В. Свиноус,

д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0346-1596>

Ю. С. Гринчук,

д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0297-7432>

Н. М. Присяжнюк,

к. вет. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4737-0143>

А. Я. Шевченко,

магістр, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-2173-8974>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.9-10.18

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ КАТЕГОРІЇ "ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ"

N. Trusova,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University, Zaporizhzhia, Ukraine

I. Svytnous,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine

Yu. Hrynchuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine

N. Prysiazniuk,

PhD in Veterinary Sciences, Associate Professor,

Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine

A. Shevchenko,

Master, Belotserk National Agrarian University

THEORETICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE CONCEPT OF THE CATEGORY "EFFECTIVENESS OF THE FUNCTIONING OF ECONOMIC ENTITIES"

Стаття присвячена розгляду теоретичних підходів оцінки ефективності функціонування суб'єктів господарювання. Встановлено, що підвищення ефективності діяльності підприємства є однією із фундаментальних проблем як економічної теорії, так і теорії управління. Ефективність діяльності виступає провідним критерієм стійкого розвитку підприємства та цільовим показником на будь-якій стадії його розвитку. Вивчення ефективності функціонування підприємства та властивих йому закономірностей та тенденцій також вимагає комплексного вивчення причинно-наслідкових зв'язків у економіці, їх взаємної залежності та взаємозв'язку.

З метою вирішення цієї проблеми першочерговим є розуміння економічної сутності категорії "ефективність функціонування підприємства", ідентифікація факторів, що її забезпечують, та розробка механізму формування ефективності. При визначенні економічної сутності категорії "ефективність" важливо розрізняти зміст понять "ефект" та "ефективність". Ефект є абсолютною величиною, яка характеризує результат якого-небудь процесу. За спрощеним підходом поняття "ефективність" можна розглядати як результативність.

Отже, поняття "ефективність" щодо процесів функціонування й розвитку макроекономічної системи є неоднозначним та дискусійним. Багаторівнева модель ефективності макроекономічної системи дозволяє розглядати ефективність

у різних її аспектах, систематизувати сутнісне розуміння ефективності залежно від особливостей її розвитку. Найбільш поширеним є розуміння економічної ефективності, яке розкривається у понятті "ефективність виробництва" та розглядається як співвідношення корисного результату та затрат факторів виробничого процесу. Однак сучасне розуміння економічної ефективності поглиблюється, оскільки передбачає не лише раціональну поведінку, але й ефективну взаємодію усіх агентів макро- та мікроекономічної систем. Критерій ефективності є комплексним та системним, що відображає не конкретний показник функціонування макро- та мікроекономічної систем або процесу, а певний набір факторів і результатів на основі причинно-наслідкових ланцюгів, діалектичних взаємозв'язків. Еволюцію сутності ефективності економічної системи розглянемо через ускладнення процесів розвитку відтворення макроекономічних систем, що зумовлено посиленням невизначеності зовнішнього середовища.

The article is devoted to the consideration of theoretical approaches to assessing the effectiveness of the functioning of economic entities. It has been established that increasing the efficiency of enterprise activity is one of the fundamental problems of both economic and management theories. The efficiency of activity acts as a leading criterion for the sustainable development of the enterprise and a target indicator at any stage of its development. Studying the effectiveness of the enterprise's functioning and its inherent patterns and trends also requires a comprehensive study of cause-and-effect relationships in the economy, their mutual dependence and interconnection.

In order to solve this problem, the first priority is to understand the economic essence of the category 'enterprise functioning efficiency', identification the factors that ensure it, and development of a mechanism for the efficiency formation. When determining the economic essence of the 'efficiency' category, it is important to distinguish the meaning of the concepts 'effect' and 'efficiency'. The effect is an absolute value that characterizes the result of any process. According to simplified approach, the concept of efficiency can be considered as performance.

Therefore, the concept of efficiency in relation to the processes of functioning and development of the macroeconomic system is ambiguous and debatable. The multi-level model of the efficiency of the macroeconomic system allows considering the efficiency in its various aspects, to systematize the essential understanding of the efficiency depending on the features of its development. The most widespread is the understanding of economic efficiency, which is revealed in the concept of production efficiency and is considered as a ratio of useful results and costs of factors of the production process. However, the modern understanding of economic efficiency is deepening, as it involves not only rational behaviour, but also effective interaction of all agents of macro- and microeconomic systems. The efficiency criterion is complex and systemic, which reflects not a specific indicator of the functioning of macro- and microeconomic systems or a process, but a certain set of factors and results based on cause-and-effect chains, dialectical relationships. We will consider the evolution of the essence of the efficiency of the economic system due to the complication of the development processes of the reproduction of macroeconomic systems, which is caused by the increase in the uncertainty of the external environment.

Ключові слова: ефект, ефективність, критерії ефективності, суб'єкт господарювання, ефективність виробництва.

Key words: effect, efficiency, criteria of efficiency, business entity, production efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Підвищення ефективності діяльності підприємства є однією із фундаментальних проблем як економічної теорії, так і теорії управління. Ефективність діяльності виступає провідним критерієм стійкого розвитку підприємства та цільовим показником на будь-якій стадії його розвитку. Вивчення ефективності функціонування підприємства та властивих йому закономірностей та тенденцій також вимагає комплексного вивчення причинно-наслідкових зв'язків у економіці, їх взаємної залежності та взаємозв'язку.

Економічна ефективність як складна категорія економічної науки охоплює всі сторони практичної діяльності людини, усі стадії суспільного відтворення, а такою є основою формування критеріїв цінності прийнятих управлінських рішень. Категорія "економічна ефективність" характеризує найбільш значимі ознаки фінансової діяльності, є не лише найбільш узагальнювальним поняттям, але виступає як складна соціально-економічна категорія від-

творення, що відображає процеси розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Необхідність обґрунтованого та єдино прийнятого для будь-якого рівня управління (галузі, господарюючого суб'єкта, стратегічної господарської одиниці, окремої технологічної операції) зумовлює підвищений інтерес науковців, які займаються методологічними та практичними питаннями підвищення ефективності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Поглиблену увагу дослідженням проблеми ефективності приділяли відомі іноземні та вітчизняні науковці серед яких Дж. Долан, Дж. Ерроу, К. Макконнелл, У. Петті, Дж. Сакс, П. Самуельсон, А. Сміт, В. Андрійчук, О. Біттер, С. Кваша, А. Даниленко, Б. Пасхавер та ін. Однак певні теоретичні та науково-практичні проблеми формування організаційно-економічних аспектів підвищення ефективності діяльності підприємств залишаються недостатньо розробленими.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є на основі узагальнення досліджень науковців запропонувати теоретичні підходи до розуміння категорії "ефективність функціонування суб'єктів господарювання".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З метою вирішення цієї проблеми першочерговим є розуміння економічної сутності категорії "ефективність функціонування підприємства", ідентифікація факторів, що її забезпечують, та розробка механізму формування ефективності. При визначенні економічної сутності категорії "ефективність" важливо розрізняти зміст понять "ефект" та "ефективність". Ефект є абсолютною величиною, яка характеризує результат якого-небудь процесу. Економічний ефект — результат людської праці, спрямованої на виробництво благ, та являє собою різницю між грошовими доходами, одержаними від діяльності, та грошовими витратами, понесеними на її здійснення. Абсолютна величина результату недостатньо повно відображає результативність господарської діяльності, оскільки окрім одержаного результату важливого значення набуває величина понесених витрат і прикладених зусиль. Отже, постає необхідність порівняння величини результату із величиною витрат, що є основою економічної ефективності.

Зазначимо, що у філософському розумінні категорія "ефективна діяльність" характеризує найбільший результат від будь-яких дій, пов'язаних із нею [1]. Це визначає ефективність як комплексну категорію, яка пов'язана з інтенсивним типом розвитку підприємства, його економічним ростом, що включає всі елементи виробничої системи, складові діяльності підприємства. При цьому на підприємстві категорія ефективності може бути дезінтегрованою від загальної категорії, яка характеризує функціонування системи в цілому до кожного елементу цієї системи, наприклад, за напрямками діяльності, та процесами, факторам виробництва та іншим.

Розглянемо більш детально такі взаємопов'язані поняття як "ефект" та "ефективність" розвитку економічного об'єкта, який має вимірні кількісні показники, які характеризують відповідні результати господарської діяльності підприємства. Етимологічне походження терміна "ефективність" часто пов'язують із поняттям "ефект", яке походить від латинського слова "effectus", що означає "виконання, дія, результат".

Разом із тим, незважаючи на наявність численних визначень цієї категорії, дотепер у се-

редовищі науковців-економістів відсутній єдиний науково обґрунтований підхід до визначення сутності економічної ефективності виробництва. Очевидно, що розбіжність думок науковців щодо розуміння категорії "ефективність" ускладнює прийняття єдиного підходу, розробку системи її показників і критеріїв. Різноманітність підходів можна пояснити тим, що нами розглядається складна, багатогранна категорія, пов'язана із сутністю та змістом значимих суспільних економічних законів, які характеризують інтереси як суспільства, так й будь-якого індивідуума та охоплює всі аспекти господарсько-фінансової діяльності, починаючи із суспільного виробництва в цілому та закінчуючи окремими господарюючими структурами і технологічними процесами. Систематизуємо позиції відомих науковців-економістів щодо досліджуваної важливої економічної категорії, що дозволить нам поглибити її сутність.

Так, за спрощеним підходом поняття "ефективність" можна розглядати як результативність. Водночас, як будь-якій категорії їй властиві якісна та кількісна характеристики. Перша характеристика відображає її теоретичний та логічний зміст, тобто сутність категорії. Кількісна характеристика доводить дію закону економії часу, тобто показує, яку економію часу для досягнення цілей суспільного виробництва тощо нами одержано. Йдеться про те, що на всьому історичному шляху розвитку суспільства воно повинно раціонально використовувати свої зусилля, забезпечувати належні обсяги виробництва та асортименту продукції, витрачаючи при цьому менше засобів, ніж у попередньому періоді. Цю тезу можна розглядати як об'єктивний критерій економічної ефективності на всіх рівнях розвитку суспільства.

Стадія виробництва є початковою точкою ефективності, яка досить ґрунтовно розглянута у працях фізіократів (Ф. Кене, П. Буагільбер), які вбачали продуктивну працю фермерів як ефективність держави [2]. Представники класичної школи політичної економії (У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Д. Мілля) під ефективністю розуміли продуктивне використання праці як основи багатства нації. Так. У. Петті та П. Буагільбер, використовуючи принципи матеріалістичної методології, дійшли висновку, що створення багатства є наслідком зусиль праці людини та ресурсів природи [3]. Отже, вперше термін "ефективність" використали у своїх працях фізіократи та представники класичної політичної економії для оцінки результативності урядових та приватних дій.

Однак, у цей період ефективності не був власним характером самостійної економічної категорії.

У виробничому аспекті ефективність досягається за рахунок переваг у продуктивності факторів виробництва та рівнем забезпечення ними.

Подальший розвиток категорії "ефективність" знаходимо у працях прихильників класичної економічної теорії Д. Рікардо, який розглядав ефективність капіталу через одержання прибутку. Так, "... прибуток має природну тенденцію знижуватися, тому що прогресом суспільства та багатства необхідні додаткові доходи отримуються за витрачання все більшої й більшої праці ..., дуже низька норма прибутку зупинить будь-яке нагромадження і майже весь продукт країни... Фермер і фабрикант також можуть жити без прибутку, як робітник без заробітної плати ..." [4]. На цьому етапі ефективність набуває самостійного характеру та виділяється в окрему економічну категорію. Досліджуючи процеси економічного росту, А. Сміт та Д. Рікардо визначили працю найманих робітників основним фактором створення ефективності. Як зазначає Рікардо, "... вартість або кількість якого-небудь іншого товару, на яку він обмінюється, залежить від відносної кількості праці, яка необхідна для його виробництва ..." [5]. Водночас, Сміт визначає вартість як "заробітна плата, прибуток і рента є первинними джерелами будь-якого доходу, як і будь-якої мінові вартості" [6]. Зазначимо, що Д. Рікардо сформулював закон, згідно з яким величина заробітної плати та розмір прибутку знаходяться у зворотній пропорційній залежності. Стосовно теорії граничної продуктивності Ж. Б. Сей зазначає про динамічність факторів ефективності. Так, на його думку, праця, капітал і природа рівною мірою беруть участь у процесі створення ефективності, однак внесок у виробництво нової вартості кожного із факторів має певні межі свого продуктивного ефекту [7]. Отже, цей дослідник фактично не враховує трудову теорію вартості та пропонує інший підхід — формулює теорію факторів виробництва.

Ідею про рівноправність факторів, які створюють ефективність, розвинув Дж. Б. Кларк, який довів, що участь праці, капіталу та землі у створенні вартості товару визначається їх граничною продуктивністю — величиною створеного кожним фактором граничного продукту [8]. Дослідник наголошує, що всі фактори виробництва підлягають дії принципу граничної оцінки, а зміна граничного продукту зумов-

люється лише відмінностями у величині капіталу, який припадає на одного працівника.

Створення нової вартості (та відповідного доходу, що припадає на фактор) відбувається відповідно до закону спадної продуктивності послідовних витрат. Так, Б. Олін [9] розвинув ідею формування ефективності за рахунок економії від масштабу виробництва, яку одержують у результаті більш високого рівня забезпечення ресурсами. Зазначимо, що теорема Хекшера-Оліна (Heckscher-Ohlin theorem) розкриває джерела формування ефективності: країна експортує товар, для виробництва якого інтенсивно використовується її відносно надлишковий фактор виробництва, та імпортує товари, для використання яких відчуває відносну нестачу факторів виробництва.

Водночас, Т. Рибчинський висунув ідею про мобільність і взаємозамінність ринкових факторів, які створюють умови до ефективної діяльності. Автор припустив, що в закритій економіці наявні два фактори виробництва, X і Y , й уточнив, що ці фактори є мобільними, подільними й певною мірою взаємозамінні [10]. Він вважав, що інтенсивність факторів у кожній галузі є різною. Під цим поняттям розглядав таке: технічні умови виробництва є такими, що співвідношення (граничного фізичного продукту X)/(граничного фізичного продукту Y) завжди урівнюється між двома галузями за рахунок використання більш високого співвідношення X/Y в одній із галузей (в X -інтенсивній галузі) та більш низького співвідношення X/Y в іншій галузі (в Y -інтенсивній галузі). Отже, збільшення використання лише одного ринкового фактора призводить до погіршення умов торгівлі та зниження ефективності, що відображається через зниження відносної ціни товару, у виробництві якого використовується відносно більший обсяг цього ринкового фактору.

Вважаємо, що більш поглиблене уточнення розуміння природи ефективності запропонував Р. Джонсом, який при розгляді поняття порівняльної переваги наголошував не лише на значимості забезпечення ринковими факторами країн, але й на стані попиту. Водночас П. Самуельсона виділив три фактори виробництва: два немобільних між країнами та галузями (капітал і земля) та один мобільний (робоча сила), на основі чого обґрунтував висновок про те, що у формуванні ефективності мають значення лише пропорції ринкових факторів, але не їхні масштаби [11]. Отже, за підходом науковця основи ефективного стану базуються на певних пропорціях ринкових факторів.

Дослідження в області галузевих ринків М. Мусса та С. Розена дали підстави зробити певних підсумок у пошуках порівняльних переваг на основі різного рівня забезпечення факторами виробництва, подавши всі основні теореми у графічній формі через функцію, обернену виробничій — функцію цін. Ними зроблено висновок, що введення податку на фактор виробництва у галузі, де цей фактор не використовується інтенсивним шляхом, дозволяє підвищити віддачу від даного фактору у виробництві обох товарів [12]. Отже, в основі забезпечення ефективного розвитку автором виділено податкову діяльність залежно від рівня інтенсивності використання факторів.

Статистичний характер ефективного стану макроекономічної системи змінюється на динамічний. Використання статистики та динаміки до вивчення соціальних явищ запропонував О. Конт, унаслідок чого теорію рівноважного стану змінила нова теорія нерівноважної динаміки. Зміна акценту із виробництва на обмін у формуванні ефективності була пов'язана із розвитком теорії вартості. Обмін як відправна точка ефективності розглядається у працях представників меркантилізму (Ман Т., Монкретєн А.), які вважали ефективність здатністю держави до накопичення торгового капіталу.

Ефективність стану економічної системи наставала тоді, коли економічний агент в особі держави досягав своїх цілей незалежно від цілей і дій інших учасників. Таким інструментом досягнення ефективного стану є протекціоністська політика держави.

Ефективним вважалося те, що в умовах існуючих обмежень дає найбільший дохід (багатство). Підтвердженням цього висновку є те, що Т. Ман розглядав ефективність країни на основі збільшення надходження грошового потоку. Автор підкреслював, що необхідно постійно додержувати наступного правила: продавати іноземцям щорічно на більшу суму, ніж купувати у них [13]. Саме оборот в цілому, а не окремі двосторонні потоки, повинні бути позитивними. Окрім того, Т. Ман також довів, що ввезення товарів, яке начебто приводить до втрати валюти, у реальності стимулює експорт, оскільки торгові партнери одержують гроші на його оплату. Тим самим гроші створюють торгівлю і забезпечують конкурентоспроможність та ефективність країни. У свою чергу, У. Петті не ставить під сумнів протекціоністську політику держави щодо підвищення її ефективності, а більше розмірковує над її раціоналізацією. Питання ефективності країни автор розглядає через критерій обґрунтованого розміру мит та

пропонує принципи кількісного визначення багатства та національного доходу [14]. Саме обґрунтування дослідником використання кількісних параметрів у аналізі економічних явищ, як зазначав Й. Шумпетер є важливим підходом. [15]. При дослідженні цього питання Д. Юм довів, що збалансовані активні експорт та імпорт зумовлюють підвищення темпів економічного зростання, а Дж. Стюарт обґрунтував способи підвищення ефективності країни за рахунок розвитку ефективних галузей.

Встановлено, що споживання як стадія створення ефективності розглядається у працях багатьох економічних шкіл. Так, прихильник теорії А. Сміта Ж. Сімонді поділяв думку, що праця є єдиним джерелом багатства, однак, на відміну від класиків, вважав, що споживання повинно домінувати над виробництвом. Так, "...праця є єдиним джерелом багатства, а ощадливість — єдиним засобом нагромадження його ..., споживання є єдиною метою нагромадження ..., зростання народного багатства є фактом лише тоді, коли зростає сума достатку в країні" [16]. Маржиналізм доповнив економічну теорію, зокрема процес формування ефективності, специфічними методологічними інститутами методологічний індивідуалізм (пояснення економічних явищ через поведінку окремих індивідів); статистичний підхід (акцент не на динамічному, а на статистичному аспекті економічних явищ); економічну раціональність (пріоритет дослідження раціональних форм поведінки господарюючих суб'єктів); рівноважний підхід (аналіз рівноважного стану — стійкість до короткострокових впливів на економічні параметри); граничний аналіз — (основна увага приділялася граничним величинам); математизацію (використання диференціальних обчислень та інших математичних інструментів аналізу).

З розвитком виробництва, впровадженням досягнень науково-технічного прогресу, змінами у суспільстві та формуванням теорії управління ефективність втрачає суто економічний характер та поширюється на інші сфери діяльності. Значний внесок у розвиток теорії ефективності вніс засновник сучасної теорії менеджменту — Г. Емерсон, на думку якого, ефективність виступає головним завданням менеджменту. Він уперше пов'язав ефективність із функціональністю, тобто розглядав ефективність як максимально вигідне співвідношення між сукупними витратами та економічними результатами.

За системного підходу макросистема є сукупністю взаємопов'язаних елементів, які зор-

ієнтовані на досягнення різних цілей на фоні мінливих зовнішніх умов. Основою ефективності є раціональна поведінка агентів для досягнення рівноважного стану із зовнішнім середовищем. Поведінковий аспект у формуванні ефективного стану розглядався в теоретичних обґрунтуваннях представників лозаннської школи (Вальрас Л., Парето В. та ін.) [17].

Макроекономічна теорія акцентує увагу на раціональних реакціях агентів при дії економічних мотивів поведінки. Так, Л. Вальрас запропонував математичну модель загальної економічної рівноваги, яка дає змогу виділити основні умови ефективного стану: відповідність попиту за послуги і пропозиції цих послуг; стійкість цін; відповідність ціни продажу продуктів і витрат на їх виробництво [18]. Дослідник розглядав ефективність через систему рівнянь, яка включає в себе співвідношення між випуском продукції та витратами факторів виробництва. У зв'язку із цим багато авторів вважають Л. Вальраса засновником аналізу "витрати — випуск". Якщо він мотивом до споживання вважав "цінність", розуміючи її як корисність для споживача, то В. Парето ввів поняття "перевага", яке має не кількісне визначення, а характеризується на основі порядкового рівня. Зазначимо, що автор абстрагувався від етичних аспектів формування добробуту та розглядав його лише в аспекті економічної ефективності [19]. При характеристиці переваг він використав ідею "кривих байдужості", запропонованої англійським економістом Ф. Еджуортом, який визначав криву байдужості як відображення на площині комбінацій двох благ, за яких вони показують однакову корисність. Так, В. Парето економічну ефективність розглядав як стан, за якого неможливо збільшити ступінь задоволення потреб хоча б однієї людини, не погіршуючи разом із тим позицію іншої. Він розкривав ефективний стан через взаємодію (поведінку) суб'єктів.

Прихильники австрійського напрямку маржиналізму (Менгер К., Бем-Баверк Е., Візер Ф. та ін.) досліджували суб'єктивні індивідуальні споживчі оцінки та споживчий вибір. На їхню думку, основою формування попиту є індивідуальні оцінки, на основі яких визначається цінність: "... цінність — це судження людей, що господарюють, про значення благ, які перебувають в їхньому розпорядженні для підтримки їхнього життя та добробуту" [20]. Зазначимо, що відмова від суб'єктивного напрямку споживчого вибору та врахування психологічного аспекту оцінювання корисності товарів і послуг в споживчій поведінці двох критеріїв (граничні витрати та гра-

нична корисність) сформували новий напрям маржиналізму — кембрійську школу.

Представник цього наукового напрямку — А. Маршалла, виділяв два рівні формування багатства, наголошуючи при цьому, що будь-яке багатство складається із речей, які ми бажаємо одержати, тобто тих, які задовольняють потреби людини, однак не всі вони вважаються ним [21]. Автором виділено різні рівні формування благ: матеріальні та нематеріальні; внутрішні та зовнішні; ті, що передаються та не передаються, а, отже, сформовано багаторівневість процесу створення ефективності в макроекономічній системі. У цілому у своїх дослідженнях А. Маршалл мав на меті визначити умови досягнення оптимальних умов функціонування окремих фірм, проаналізувати умови рівноважного розвитку їх діяльності, що дозволяє досягти високого рівня ефективності.

Водночас А. Пігу як інтегральне поняття економічної науки запропонував використовувати національний дохід ("національний дивіденд") як сукупність матеріальних благ і послуг, які купуються за гроші, та основну міру суспільного й індивідуального добробуту. Він відносить до національного дивіденду "все те, що люди купують на свої грошові доходи, а також послуги, що надаються людині житлом, яким вона володіє та в якому мешкає" [22]. До поняття індивідуального багатства, окрім найвищої корисності від споживання, А. Пігу вперше включив показники якості життя (навколишнє середовище, житлові умови та ін.).

Засновник англо-американської школи маржиналізму Дж. Кларк наголошував, що економічна оцінка благ формується групами покупців, які здатні регулювати ціну певного блага, що сформулював у вигляді "закону граничної продуктивності" [23]. За цим підходом економічна оцінка благ, їх корисність визначається не окремими індивідуумами-покупцями, а групами покупців, які він називав класами, причому кожний із класів здатний регулювати ціну певного блага — специфічного елементу суспільного багатства. Він доповнив концепцію граничної корисності споживчих благ теорією граничної продуктивності праці та капіталу: "кожному фактору — певна частка у продукті та кожному — відповідна винагорода" [24].

Шведська школа представлена працями Г. Касселя, Д. Давідсона, Е. Ліндаля, Г. Мюрдаля та іншими дослідниками, серед яких провідну роль відігравав К. Віксель. Дослідник об'єднав в одне ціле проблеми ціни, гроші, економічний цикл. Новизна підходу К. Вікселя полягала в тому, що він доповнив загальну еконо-

мічну теорію грошову позицію, за якою грошовий фактор створює невідповідність попиту і пропозиції, що зумовлює зміни цін на товари та нерівноважний стан економіки [25]. Інший послідовник цієї школи — Г. Кассель, вважав, що мірилом вартості є гроші, а споживання та заощадження, як і виробництво, на його думку є, неперервним процесом зі всіма вартісними наслідками. Отже, теорія маржиналізму несе в собі еволюцію розуміння ефективності: від раціональної поведінки суб'єктів до досягнення рівноважної ситуації, до ситуаційної поведінки суб'єктів в умовах динамічної та нерівноважної економіки.

Важливо розглянути підхід Дж. М. Кейнса, який відправною позицією формування ефективності розглядав здатність людей до споживання і заощаджень [26]. Цей видатний економіст досліджував питання, що стосуються теорії вартості (цінності), зайнятості й ефективності використання матеріальних і фінансових ресурсів. Кейнс сформував новий категоріальний апарат: ефективний попит, гранична схильність до споживання та заощаджень, сукупний попит і пропозиція, гранична ефективність капіталу, повна зайнятість та ін. Дослідник запропонував новий варіант вартісної структури суспільного продукту, вважаючи, що вона складається із таких елементів: витрати використання; факторіальні витрати; сукупний дохід підприємця. До виробничих витрат Дж. М. Кейнс відніс витрати підприємця, пов'язані із придбанням знарядь виробництва, при цьому він порівнював граничну ефективність капіталу та ставку процента.

Зазначимо, що формування ефективності на основі пропорційності було запропоновано П. Бугагільбером, який вивчав теорію вартості та обґрунтував думку про пропорційність або "нормальну ціну". Дослідник використовував параметр "витрат праці", порівняння мінових вартостей у різні періоди з метою пояснення, чому мінові пропорції встановлюються певним чином, а не іншим [27].

Нестійкість, динамічність, партнерська, а не змагальна основа ефективного стану макроекономічної системи є особливістю школи конкурентних переваг. Ефективність розглядаються науковцями як внутрішня основа конкурентно-спроможності країни у галузевому, мікро- та мезоекономічному аспекті. Джерелами ефективності є орієнтація до інноваційного оновлення факторів виробництва, технології, товарів, синергія, кооперація, спільне досягнення різнонаправлених цілей. Ефективний стан системи відображає взаємовигідні ситуації, в умовах постійного розвитку, взаємозв'

язків та суперечностей у цілях та поведінці агентів або елементів системи, виникають ситуації, коли учасники економічних відносин можуть покращити свій стан, покращивши позицію іншого учасника.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи вищезазначене, у центрі даного підходу лежить ефективність фірми, конкретних товаровиробників, а не країни. Джерелами ефективності країни С. Ліндер розглядає із позиції торгівлі сировинними продуктами, переваги у виробництві яких досягаються за рахунок надлишку та інтенсивного використання природних ресурсів і торгівлі продукцією обробної промисловості, за рахунок "репрезентативного" споживання всередині країни-виробника цього продукту при переважаючих цінах світового ринку. Дослідник робить висновки, що виробничі функції не можуть бути однаковими для всіх країн, а також виробничі функції товарів, що мають попит на внутрішньому ринку, є найбільш вигідними [28].

Отже, поняття "ефективність" щодо процесів функціонування й розвитку макроекономічної системи є неоднозначним та дискусійним. Багаторівнева модель ефективності макроекономічної системи дозволяє розглядати ефективність у різних її аспектах, систематизувати сутнісне розуміння ефективності залежно від особливостей її розвитку. Найбільш поширеним є розуміння економічної ефективності, яке розкривається у понятті "ефективність виробництва" та розглядається як співвідношення корисного результату та затрат факторів виробничого процесу. Однак сучасне розуміння економічної ефективності поглиблюється, оскільки передбачає не лише раціональну поведінку, але й ефективну взаємодію усіх агентів макро- та мікроекономічної систем. Критерій ефективності є комплексним та системним, що відображає не конкретний показник функціонування макро- та мікроекономічної систем або процесу, а певний набір факторів і результатів на основі причинно-наслідкових ланцюгів, діалектичних взаємозв'язків. Еволюцію сутності ефективності економічної системи розглянемо через ускладнення процесів розвитку відтворення макроекономічних систем, що зумовлено посиленням невизначеності зовнішнього середовища.

Література:

1. Батракова Т. І. Сутність поняття "економічна ефективність" діяльності підприємства в ринкових умовах. Науковий вісник Полтавсь-

кого університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2015. № 1 (1). С. 172—178.

2. Економічна теорія: навч. посіб. / уклад.: Бойда С. В., Колосінська М. І., Белей С. І.; Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: ЧНУ: Рута, 2021. 199 с.

3. Економічна теорія: підручник / [В. П. Якобчук та ін.; під заг. ред. В. П. Якобчук]; Житомир. нац. агроєкол. ун-т. Київ: Ліра-К, 2020. 449 с.

4. Рикардо Д. Сочинения: в 5 т. Москва: Политиздат, 1955. Т. 1: Начала политической экономики и налогового обложения. С. 35.

5. Рикардо Д. Начала политической экономики. Классика экономической мысли: соч.; В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. 406 с.

6. Smith A. The Invisible Hand: Penguin Books 1759. 144 p.

7. Економічна теорія: закономірності, практика та сучасність: підручник / [Е. М. Забарна та ін.]; Одес. нац. політехн. ін-т. Херсон: ОЛДІ-плюс, 2020. 411 с.

8. Економічна теорія: навч. посіб. / [Н. П. Мачеюх та ін.]; Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. 477 с.

9. Морщенок Т. С. Огляд підходів до визначення економічної сутності поняття "ефективність". Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 1. С. 7—13.

10. Габор С. С., Габор В. С. Ефективність як економічна категорія. Інноваційна економіка. 2012. № 7. С. 14—17.

11. Щербатюк В. В. Суть ефективності як економічної категорії. Економіка і організація управління 2016. № 4 (24). С. 390—395.

12. Отенко І. П. Ефективність як основне поняття та критерій діяльності підприємства. Бізнес Інформ. 2020. № 6. С. 190—195.

13. Прядко В. В. Економічна ефективність виробництва: проблеми теорії та методології управління. К.: Наукова думка, 2003. 282 с.

14. Білецька К. Ю. Сутність категорії "Економічна ефективність виробництва". Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2014. Вип. 150. С. 74—81.

15. Погребняк А. Ю., Ліннік І. М. Методичні підходи щодо оцінки ефективності діяльності підприємства. Сучасні проблеми економіки і підприємництва. 2017. Вип. 19. С. 187—192.

16. Пісковець О. В. Теоретичні аспекти формування економічного механізму ефективної діяльності підприємства. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2017. № 3. С. 95—101.

17. Сухарева К. В., Колодьянова А. А. Оцінка ефективності діяльності підприємства: теоретико-методологічний підхід. Економічний форум. 2016. № 1. С. 241—245.

18. Кравченко Х. В. Сутність економічної категорії ефективності та визначення її на транспорті. Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Проблеми економіки транспорту. 2014. Вип. 8. С. 48—55.

19. Морщенок Т. С., Біляк О. М. Огляд підходів до визначення економічної сутності поняття "ефективність". Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 1. С. 7—13.

20. Полегенька М. А. Теоретична сутність економічної категорії "ефективність". Агросвіт. 2016. № 10. С. 69—74. 94.

21. Осипов В. І. Дослідження категорії "ефективність" в системі соціально-економічного розвитку суспільства. Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. 2016. № 1. Т. 15. С. 49—66.

22. Ємець Ю. Г. Економічна ефективність як основа конкурентоспроможності підприємства. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2013. № 7 (69). С. 156—160.

23. Демченко А. О., Момот О. І. Про сутність понять "ефективність" та "результативність" в економіці. Економічний вісник Донбасу. 2013. № 3. С. 207—210.

24. Білецька К. Сутність категорії "Економічна ефективність виробництва". Вісник ХНТУСГ. 2014. Вип. 150. С. 74—81.

25. Кудренко Н. Теоретико-методичні підходи щодо оцінювання економічної ефективності функціонування підприємств. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2014. Вип. 24. С. 61—67.

26. Синіговець О. Сучасні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємств. Вісник Національного технічного університету "ХПІ". 2010. Вип. 58. С. 8—13.

27. Погребняк, А. Ю., Ліннік І. М. Методичні підходи щодо оцінки ефективності діяльності підприємства. Сучасні проблеми економіки і підприємництва. 2017. № 19. С. 187—192.

28. Баглаєва Н. С., Суховєєва Ю. А. Теоретична сутність поняття економічна ефективність діяльності підприємства. Вісник студентського наукового товариства. 2020. Вип. 2. С. 98—101.

References:

1. Batrakova, T.I. (2015), "The essence of the concept of "economic efficiency" of the enterprise in market conditions", *Naukovy visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 1 (1), pp. 172—178.
2. Bojda, S.V. Kolosins'ka, M.I. and Belej, S.I. (2021), *Ekonomichna teoriia [Economic theory]*, ChNU. Ruta, Chernivtsi, Ukraine.
3. Yakobchuk, V.P. (2020), *Ekonomichna teoriia [Economic theory]*, Zhytomyr. nats. ahroekol. un-t. Lira-K, Kyiv, Ukraine.
4. Rykardo, D. (1955), *Sochyneniya: v 5 t. [Works: in 5 volumes]*, vol. 1, Nachala polytycheskoj ekonomyy y nalohovoho oblozheniya [The beginnings of political economy and taxation], Polytyzdat, Moscow, Russia.
5. Rykardo, D. (2000), *Nachala polytycheskoj ekonomyy [Principles of political economy]*, EKSMO-Press, Moscow, Russia.
6. Smith, A. (1759), *The Invisible Hand*, Penguin Books.
7. Zabarna, E.M. (2020), *Ekonomichna teoriia: zakonornosti, praktyka ta suchasnist' [Economic theory: regularities, practice and modernity]*, OLDI-plus, Kherson, Ukraine.
8. Matseliukh, N.P. (2019), *Ekonomichna teoriia [Economic theory]*, Universytet DFS Ukrainy, Irpin', Ukraine.
9. Morschenok, T.S. (2016), "Overview of approaches to determining the economic essence of the concept of "efficiency"", *Ekonomichny visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, vol. 1, pp. 7—13.
10. Habor, S.S. and Habor, V.S. (2012), "Efficiency as an economic category", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 7, pp. 14—17.
11. Scherbatiuk, V.V. (2016), "The essence of efficiency as an economic category", *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, vol. 4 (24), pp. 390—395.
12. Otenko, I.P. (2020), "Efficiency as the main concept and criterion of enterprise activity", *Biznes Inform*, vol. 6, pp. 190—195.
13. Priadko, V.V. (2003), *Ekonomichna efektyvnist' vyrobnytstva: problemy teorii ta metodologii upravlinnia [Economic efficiency of production: problems of management theory and methodology]*, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
14. Bilets'ka, K.Yu. (2014), "The essence of the category "Economic efficiency of production"", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil'skoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 150, pp. 74—81.
15. Pohrebniak, A.Yu. and Linnik, I.M. (2017), "Methodical approaches to assessing the efficiency of the enterprise", *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo*, vol. 19, pp. 187—192.
16. Piskovets', O.V. (2017), "Theoretical aspects of the formation of the economic mechanism of the effective activity of the enterprise", *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, vol. 3, pp. 95—101.
17. Sukhareva, K.V. and Kolod'ianova, A.A. (2016), "Evaluation of the efficiency of the enterprise: theoretical and methodological approach", *Ekonomichny forum*, vol. 1, pp. 241—245.
18. Kravchenko, Kh.V. (2014), "The essence of the economic efficiency category and its definition in transport", *Zbirnyk naukovykh prats' Dnipropetrovs'koho natsional'noho universytetu zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazariana. Problemy ekonomiky transportu*, vol. 8, pp. 48—55.
19. Morschenok, T.S. and Biliak, O.M. (2016), "Overview of approaches to determining the economic essence of the concept of "efficiency"", *Ekonomichny visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, vol. 1, pp. 7—13.
20. Polehenka, M. (2016), "The theoretical essence of economic categories "efficiency"", *Agrosvit*, vol. 10, pp. 69—74.
21. Osypov, V.I. (2016), "Research of the category "efficiency" in the system of socio-economic development of society", *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia*, vol. 1, no. 15, pp. 49—66.
22. Yemets', Yu.H. (2013), "Economic efficiency as the basis of enterprise competitiveness", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, vol. 7 (69), pp. 156—160.
23. Demchenko, A.O. and Momot, O.I. (2013), "About the essence of the concepts "efficiency" and "effectiveness" in economics", *Ekonomichny visnyk Donbasu*, vol. 3, pp. 207—210.
24. Bilets'ka, K. (2014), "The essence of the category "Economic efficiency of production"", *Visnyk KhNTUSH*, vol. 150, pp. 74—81.
25. Kudrenko, N. (2014), "Theoretical and methodological approaches to the evaluation of the economic efficiency of the functioning of enterprises", *Naukovy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*, vol. 24, pp. 61—67.
26. Synihovets', O. (2010), "Modern approaches to evaluating the efficiency of enterprises", *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "KhPI"*, vol. 58, pp. 8—13.
27. Pohrebniak, A.Yu. and Linnik, I.M. (2017), "Methodical approaches to assessing the efficiency of the enterprise", *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo*, vol. 19, pp. 187—192.
28. Bahlaieva, N.S. and Sukhovieieva, Yu.A. (2020), "The theoretical essence of the concept of economic efficiency of the enterprise", *Visnyk students'koho naukovoho tovarystva*, vol. 2, pp. 98—101.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2023 р.